

Розділ V

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОЛОГІЧНОГО ТА ЗЕМЕЛЬНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА ТА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

DOI: 10.33663/0869-2491-2025-36-383-397

УДК 349.41; 349.6

П. Ф. КУЛИНИЧ,
доктор юридичних наук, професор,
член-кореспондент НАПрН України*
ORCID: 0000-0001-8716-0661

ЕКОЛОГІЧНА, КЛІМАТИЧНА І ПРОДОВОЛЬЧА БЕЗПЕКА В СУЧАСНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ

У статті досліджується методологічне значення правових категорій «екологічна безпека», «кліматична безпека» та «продовольча безпека» в сучасному праві України. Аналізуються їх зміст, співвідношення, функції та місце в системі галузей правової системи України. Доводиться, що зазначені правові категорії позначають вектор руху людської діяльності та зумовлених нею суспільних відносин у системі «зона безпеки – зона небезпеки» у сфері природоспоживання. Акцентується на тому, що право має протидіяти перебуванню суспільних відносин у «зоні небезпеки», оскільки воно супроводжується порушенням відповідних прав і законних інтересів громадян – учасників таких відносин. Обґрунтовується висновок, що правові категорії «екологічна безпека», «кліматична безпека» та «продовольча безпека» мають міжгалузевий характер. У системі галузей права, які забезпечують екологічну, кліматичну та продовольчу безпеку, виділяються основні та допоміжні галузі права та законодавства. Формулюється висновок, що правові категорії «екологічна безпека», «кліматична безпека» та «продовольча безпека» є

*** Kulynych Pavlo, Doctor of Juridical Sciences, Full Professor, Corresponding Member of the NALS of Ukraine**

складовими загальної категорії «правова безпека» та характеризують стан правової безпеки в екологічних, кліматичних та аграрних відносинах в Україні.

Ключові слова: природоспоживання, екологічна безпека, екологічне право, клімат, кліматична безпека, кліматоохоронне законодавство, сільське господарство, продовольча безпека, право, правова безпека.

Kulynych Pavlo. Environmental, climate and food security in modern ukrainian law: methodological and theoretical aspects.

The article examines the methodological significance of the legal categories «ecological safety», «climate safety» and «food safety» in the modern reality of Ukraine. Their content, correlation, functions and place in the system of branches of the legal system of Ukraine are analyzed. It is proved that the legal categories denote the vector of movement of human activity and the social relations conditioned by it in the system «safety zone-danger zone» in the sphere of natural consumption. It is emphasized that the law should counteract the presence of social relations in the «danger zone», since it is accompanied by a violation of the relevant rights and legitimate interests of citizens-participants of such relations. The conclusion is substantiated that the legal categories of «ecological security», «climate security» and «food security» are of an interdisciplinary nature. In the system of branches of law that ensure environmental, climate and food security, the main and auxiliary branches of law and legislation are distinguished. The conclusion is formulated that the legal categories of «ecological security», «climate security» and «food security» are components of the general category of «legal security» and characterize the state of legal security in environmental, climate and agrarian relations in Ukraine.

Key words: nature consumption, environmental security, environmental law, climate, climate security, climate protection legislation, agriculture, food security, law, legal security.

Вступ. Динамічна життєдіяльність людини на сучасному етапі розвитку суспільства загалом є проявом прогресу в економічній, технологічній, соціальній та духовній сферах. Водночас матеріальною основою такого прогресу є інтенсивне природоспоживання – масштабне використання землі, вод, лісів, корисних копалин, тваринного і рослинного світу та інших природних ресурсів, які формують важливу складову частину життєвого простору сучасної людини. Фактично природне середовище загалом та окремі види природних ресурсів нашої планети є безальтернативною умовою існування ноосфери (за В. І. Вернадським), у якій відбувається економічний, технологічний, соціальний та духовний прогрес *Homo sapiens*.

Постановка проблеми. Намагаючись зробити життєвий простір максимально сприятливим для свого існування, суспільства докладають чимало зусиль для унормування процесу природоспоживання за допомогою права таким чином, щоб природоспоживання не стало гальмом у прогресивному розвитку суспільства. З цієї метою перед правотворчістю та правозастосуванням як основними формами правогенезу постає завдання виявити та окреслити свого роду «червоні лінії» у природоспоживанні, які розділяли б

безпечно й небезпечно використання довкілля, окремих природних ресурсів та пов'язаних з ними виробничих ресурсів. Перетин таких «червоних ліній» має сигналізувати про вихід людської діяльності у сфері природоспоживання із «зони безпеки» і наближення чи вхід до «зони небезпеки» та спонукати до вибору нових векторів правового розвитку суспільства як універсального природоспоживача, які б сприяли формуванню сприятливого життєвого простору сучасної людини. Для позначення таких «червоних ліній» юридична наука сформувала ряд правових категорій, які визначають вектор руху людської діяльності та зумовлених нею суспільних відносин у системі «зона безпеки – зона небезпеки» у сфері природоспоживання. За допомогою права суспільство має не допускати перебування суспільних відносин у «зоні небезпеки». Адже воно супроводжується порушенням відповідних прав і законних інтересів громадян – учасників таких відносин. Важливу роль у створенні системи протидії входженню суспільних відносин у сфері природоспоживання до «зони небезпеки» відіграють правові категорії «екологічна безпека», «кліматична безпека» та «продовольча безпека».

Метою дослідження є формулювання методологічних і теоретичних засад функціонування правових категорій «екологічна безпека», «кліматична безпека» та «продовольча безпека» в сучасному праві України.

Виклад основного матеріалу. Поняття екологічної безпеки є ключовою категорією екологічного права України. Вона в концентрованому вигляді відображає суть і зміст правового регулювання відносин охорони довкілля. Саме тому законодавець надав його визначення у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища»¹, прийнятому у 1991 р. Згідно з ч. 1 ст. 50 цього Закону екологічна безпека являє собою такий стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується запобігання погіршенню екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей. Водночас у інших статтях Закону «Про охорону навколишнього природного середовища» поняття «екологічна безпека» вживається в дещо інших значеннях. Їх аналіз свідчить, що в цьому Законі під екологічною безпекою розуміється:

1) принцип екологічного права, який полягає у створенні таких умов існування та розвитку особи, суспільства та держави, завдяки яким забезпечується збереження і зміцнення їх екологічних інтересів шляхом своєчасного виявлення, запобігання і нейтралізація реальних і потенційних загроз антропогенного та природного походження (розділ XI);

2) окремий вид екологічних відносин, які виникають і реалізуються поряд з відносинами охорони навколишнього природного середовища та природокористування (ст. 1, ч. 1 ст. 6, ч. 1 ст. 8, ст. 13, ч. 4 ст. 22, ст. 31);

3) стан навколишнього природного середовища, за якого забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей (ст. 50).

Недоліки законодавчого визначення поняття екологічної безпеки намагалися усунути доктрина екологічного права України. Водночас у ній сформувалися дві основні наукові позиції щодо змісту поняття «екологічна безпека».

Автор першої з них – А. П. Гетьман розглядає екологічну безпеку як складову глобальної та національної безпеки, яка являє собою стан захищеності довкілля від порушення його екологічної рівноваги. На його думку, метою забезпечення екологічної безпеки є підвищення захищеності особистості в умовах поглибленої екологічної кризи та посилення негативного впливу техногенної діяльності на навколишнє середовище².

Інший вітчизняний вчений – В. І. Андрейцев, аналізуючи чинне законодавство України та правову доктрину, дійшов висновку, що екологічна безпека як юридична категорія – це складова національної і транснаціональної безпеки, і являє собою такий стан розвитку суспільних правовідносин і відповідних їм правових зв'язків, за яких системою правових норм, інших державно-правових і соціальних засобів гарантується захищеність права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля, забезпечується регулювання здійснення екологічно небезпечної діяльності і запобігання погіршенню стану довкілля та інших наслідків, небезпечних для життя і здоров'я особи, суспільства і держави³.

На нашу думку, зазначені доктринальні визначення поняття «екологічна безпека» як юридичної категорії мають більше спільного, ніж відмінностей. Їх єднає положення про те, що і стан захищеності довкілля від порушення його екологічної рівноваги, і стан захищеності права громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля значною мірою базуються на одній правовій базі. Адже стан захищеності екологічних прав громадян є неможливим без правової захищеності довкілля. Водночас стан захищеності прав громадян на екологічно безпечне довкілля є дещо ширшим від стану його правової захищеності. У ряді випадків громадянин не зможе захистити деякі екологічні права, якщо, наприклад, вони з належною визначеністю не зафіксовані в законодавстві або ж несформована правова інфраструктура їх реалізації (інституції, процедури тощо). Тому ми вважаємо, що екологічна безпека – це двоєдине поняття, яке охоплює і стан правової захищеності довкілля, і стан захищеності екологічних прав громадян.

Провідною галуззю права, яка визначає зміст екологічної безпеки та забезпечує її реалізацію, є екологічне право України. Водночас екологічне саме по собі не може забезпечити екологічну безпеку. Для досягнення цієї мети потрібні правові механізми інших галузей права, зокрема, земельного, водного, лісового, гірничого, адміністративного, цивільного, кримінального, податкового та деяких інших галузей правової системи України.

З терміном «екологічна безпека» тісно пов'язаний термін «кліматична безпека». Останній запроваджений у науковий обіг лише останнім часом, коли кліматична проблема усвідомлена як глобальна загроза для існування людства. У літературі під кліматичною безпекою пропонується розуміти стан

захищеності екосистем і пов'язаних із ними форм спільного життя людей від глобальних кліматичних змін та їх наслідків⁴. Таке визначення кліматичної безпеки фактично відтворює визначення екологічної безпеки. Адже стан захищеності екосистем кореспондує стану захищеності довкілля, а стану захищеності екологічних прав громадян кореспондує стан захищеності форм спільного життя людей. У такому розумінні поняття «кліматична безпека» значною мірою збігається з поняттям «екологічна безпека». Це дало ряду дослідників підставу вважати кліматичну безпеку складовою частиною екологічної безпеки, яка забезпечується нормами екологічного права.

Водночас російсько-українська війна актуалізувала необхідність приділення уваги науковців і законодавця проблемі правового забезпечення протидії настанню нових кліматичних загроз, зокрема, для землеробства України. Відповідно основним напрямом реагування правової системи країни на кліматичні зміни все більше стає адаптація (приспосовування) сільського господарства до нових кліматичних умов. На жаль, у аграрному законодавстві України не набуло належного розвитку правове забезпечення протидії настанню несприятливих для аграрного сектору кліматичних змін. Проте ми вважаємо, що розвиток права як засобу збереження сприятливого для аграрного виробництва кліматичного середовища має базуватися на обґрунтованій концепції кліматичної безпеки, яка враховує як потреби суспільства в адаптації до кліматичних змін, так і вжиття системи ефективних заходів щодо протидії їх настанню.

Тому ми вважаємо, що запропоноване розуміння поняття «кліматична безпека» не повною мірою відображає зміст сучасної кліматичної проблеми. Адже стратегія правового забезпечення кліматичної безпеки у такій сфері, як сільське господарство включає два основні напрями. Перший з них полягає у протидії погіршенню кліматичних змін, зокрема, недопущенні зростання температури повітря, а другий – у адаптації землеробства до інтенсивних кліматичних змін, оскільки настання далеко не всіх кліматичних змін вдається недопустити. По суті, зведення кліматичної безпеки лише до стану захищеності екосистем не включає той аспект кліматичної політики, який передбачає адаптацію до таких змін. Тому ми вважаємо, що під кліматичною безпекою доцільно розуміти стан правової захищеності екосистем від кліматичних катаклізмів і стан пристосованості суспільства до нових кліматичних реалій, який стимулюється і закріплюється нормами права.

Запропоновані розуміння понять екологічної та кліматичної безпеки є методологічною основою для визначення правової бази їх забезпечення. Цілком очевидно, що екологічна безпека як стан захищеності довкілля та екологічних прав громадян базується на нормах екологічного права та нормах природоресурсних галузей права – земельного, лісового, водного тощо. Натомість правовою основою для забезпечення кліматичної безпеки екологічне та природоресурсні галузі права є лише частково – у частині забезпечення захищеності екосистем. Тоді як відносини щодо адаптації суспільства

до нових кліматичних реалій можуть ефективно регулюватися іншими галузями права – аграрним, господарським, цивільним тощо. Більше того, А. П. Гетьман і Г. В. Анісімова взагалі ставлять під сумнів можливість врегулювання навіть частини відносин забезпечення кліматичної безпеки нормами екологічного права, оскільки вони вбачають формування у перспективі самостійної галузі публічного права – кліматичного, яке стане такою ж складовою частиною національної правової системи, як і екологічне право України⁵.

Водночас А. П. Гетьман і Г. В. Анісімова зазначають, що в національному законодавстві України досі не передбачені юридичні визначення навіть базових понять правового регулювання кліматичних відносин, зокрема, таких, як поняття «клімат», «охорона клімату», «пом'якшення наслідків зміни клімату», «адаптація до кліматичних змін клімату» тощо⁶, що є ознакою як недостатнього розвитку системи правового забезпечення охорони клімату в Україні взагалі, так і неналежного регулювання відносин щодо адаптації суспільства до нових кліматичних реалій. Проте зазначені поняття є похідними від більш загального поняття «кліматична безпека». Тому в кліматичному законодавстві України доцільно надати передусім визначення базового поняття цього законодавства – поняття «кліматична безпека», а на його основі – і визначення інших понять. Україна, незважаючи на воєнний стан, має розпочати формування національних правових механізмів запобігання негативним кліматичним змінам у всіх сферах суспільного виробництва та суспільного життя, включаючи аграрну сферу та сферу землекористування, де прояв кліматичних змін є особливо болісним та руйнівним.

Отже, за своїм методологічним значенням категорії «екологічна безпека» і «кліматична безпека» є ключовими категоріями відповідно екологічного і кліматичного законодавства України та їх основними принципами. Вони також визначають у концентрованому, найбільш загальному вигляді предмети регулювання цих галузей законодавства та є основою для залучення правових механізмів інших галузей права та законодавства для забезпечення екологічної та кліматичної безпеки України.

Поряд з категоріями «екологічна безпека» та «кліматична безпека» доцільно розглянути суть і зміст категорії «продовольча безпека». Адже за своєю суттю сучасне агропривиробництво, незважаючи на його індустріалізацію та сучасні технології, продовжує бути формою природокористування, де дуже інтенсивно використовуються не тільки земля, води, рослинний і тваринний світ та інші природні ресурси, а й кліматичний фактор. У зв'язку з цим вважаємо слушною думку про те, що найбільш яскравим індикатором ефективної імплементації загальнодержавних стратегій як у сфері забезпечення екологічної безпеки, так і у сфері продовольчої безпеки повинно стати підтримання належного стану довкілля нашої країни та формування достатнього рівня самозабезпечення продовольством населення України⁷.

Продовольча безпека на сучасному етапі розвитку суспільства та його правової системи є визнаною правовою категорією, яка характеризується не тільки наявністю достатньо розвиненої правової доктрини, а й закріпленням у чинному законодавстві нашої держави легальної дефініції цієї правової категорії. Так, згідно зі ст. 2 Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24 червня 2004 р. продовольча безпека являє собою захищеність життєвих інтересів людини, яка виражається в гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її звичайної життєвої діяльності⁸.

Це законодавче визначення продовольчої безпеки піддається критиці з боку вітчизняних дослідників права через неповне відображення його ознак. Погоджуючись з такою критикою, маємо зазначити, що вищенаведене законодавче визначення продовольчої безпеки містить недоліки методологічного характеру. Адже в його основу покладений акцент на гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів. Водночас вважаємо, що економічна доступність продовольства для населення неможлива без його наявності – виробництва аграрним сектором країни достатніх обсягів продовольства або ж його імпорту. Більше того, на продовольчу безпеку впливає доступність для агровиробників засобів аграрного виробництва. Так, нестача добрив розглядалася ООН як ключовий ризик для доступності продовольства⁹. Це твердження буде справедливим і щодо інших ресурсів, які використовуються у процесі виробництва продовольчої продукції. Тому під продовольчою безпекою пропонуємо розуміти стан правової захищеності життєвих інтересів людини, який виражається у створенні державою правових і соціально-економічних умов для виробництва продовольчої продукції та/чи її імпорту в кількості та асортименті, достатніх для задоволення потреб населення у продуктах харчування належної якості, а також у гарантуванні державою безперешкодного економічного доступу людини до продуктів харчування з метою підтримання її нормальної життєвої діяльності.

Слід зазначити, що у вітчизняній юридичній літературі домінуючою є точка зору про те, що забезпечення продовольчої безпеки є виключною функцією галузі аграрного права України. Відповідно правові норми, які регламентують забезпечення продовольчої безпеки, науковці зазвичай розглядають як складову частину аграрного права України. Так, С. О. Лушпаєв¹⁰ вважає продовольчу безпеку всього лиш інститутом аграрного права України. І хоча такі правознавці-аграрники, як М. М. Чабаненко¹¹ і Т. В. Курман¹², розглядають продовольчу безпеку дещо ширше – як підгалузь аграрного права України, вони також обстоюють монополію цієї галузі права на правове регулювання відносин щодо продовольчої безпеки.

На нашу думку, продовольча безпека забезпечується всією сукупністю або принаймні переважною більшістю норм аграрного права. Тому, аналізуючи продовольчу безпеку в контексті норм аграрного права, її доцільно розглядати не як окремий інститут аграрного права, а як принцип правового

регулювання аграрних відносин та як основну ціль, реалізація і досягнення яких забезпечується практично всіма нормами аграрного права України.

Водночас у системі правового забезпечення продовольчої безпеки можна віднайти і правові норми, які за своєю галузевою належністю є складовими частинами інших, крім аграрного права, галузей національної правової системи. Так, Т. О. Коваленко слушно зазначає, що «продовольча безпека, зокрема її якісний критерій, є складовою частиною внутрішньої екологічної безпеки громадян...»¹³, фактично стверджуючи, що продовольча безпека забезпечується і нормами екологічного права.

Аналогічного висновку дійшла і Т. В. Курман, формулюючи поняття агро-екоциду як окремого різновиду екоциду, яке полягає в умисному масовому знищенні чи отруєнні об'єктів та ресурсів агросфери (ґрунтів, врожаю, водойм, лісів тощо), а також вчиненні інших дій, що можуть спричинити агро-екологічну або продовольчу катастрофу. На думку науковиці, це поняття закладає підстави для розуміння агроекологічної катастрофи та продовольчої катастрофи як наслідків агроекоциду¹⁴. Отже, основним негативним наслідком агроекоциду є завдання шкоди продовольчій безпеці. Відтак подолання таких наслідків та відновлення продовольчої безпеки потребує залучення норм аграрного, екологічного, лісового, водного та деяких інших галузей права.

Економічним підґрунтям забезпечення продовольчої безпеки виступає вся економічна система країни, для повноцінного функціонування якої використовуються правові норми всієї правової системи країни, а не лише норми аграрного права. Адже, як зазначається у Римській декларації зі всесвітньої продовольчої безпеки 1996 р., продовольча безпека – це стан економіки, яким населення країни в цілому і кожному громадянину зокрема гарантується доступ до продуктів харчування, питної води та інших харчових продуктів такої якості, асортименту та обсягу, які необхідні та достатні для фізичного й соціального розвитку особистості, забезпечення здоров'я та розширеного відтворення населення країни¹⁵.

Правове забезпечення продовольчої безпеки України є функцією всієї правової системи держави, де кожна галузь права відіграє власну забезпечувальну роль. Цілком очевидно, що кожна з галузей правової системи країни має власний рівень впливу на врегулювання відносин продовольчої безпеки. Водночас одні з них є основними, системоутворюючими для продовольчої безпеки як правової категорії, які безпосередньо формують її зміст, інші ж галузі права є допоміжними – такими, що посилюють правовий вплив основних галузей права на відносини продовольчої безпеки. До основних галузей права щодо забезпечення продовольчої безпеки ми відносимо аграрне, земельне та частково деякі інші природоресурсні галузі права, а до допоміжних – всі інші галузі права, зокрема цивільне, адміністративне, кримінальне, податкове тощо.

Крім питання про галузеву належність правових норм, які регламентують відносини щодо забезпечення продовольчої безпеки України, науковий інте-

рес має і питання про юридичну природу таких правових норм. Науковці, які досліджували це питання, передусім звертали увагу на важливу роль держави, її органів влади у забезпеченні продовольчої безпеки країни. У цьому аспекті вони звертали увагу на те, що продовольча безпека є: а) компонентою і провідною сферою суспільних та державних інтересів; б) забезпечує захищеність життєвих інтересів населення країни у сфері продовольства; в) гарантується державою через відповідний комплекс заходів; г) гарантується через принцип самозабезпечення; д) забезпечується економічною та фізичною доступністю населення до продуктів харчування у зручний для них час¹⁶. Очевидно, саме наведені напрями забезпечення продовольчої безпеки дали деяким дослідникам підстави вважати, що продовольчу безпеку як правову категорію слід розуміти як сукупність правових норм публічно-приватного характеру¹⁷.

На нашу думку, така точка зору є слушною. Справа в тому, що ключовим актором у забезпеченні продовольчої безпеки є виробники сільськогосподарської продукції – сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та домогосподарства населення, які здійснюють свою основну виробничу діяльність в умовах та на засадах правового режиму ринкової економіки. Своєю чергою правовий режим ринкової економіки як правове середовище діяльності агровиробників базується як на публічно-правових, так і на приватноправових нормах. Публічно-правові норми дають державі в особі відповідних органів влади можливість втручатися у процеси агровиробництва шляхом визначення у законодавстві правових параметрів належної поведінки виробників сільськогосподарської продукції, стимулювання їх до досягнення певних кількісних і якісних показників у сфері виробництва продовольчої продукції та недопущення відхилення від таких правових параметрів забезпечення продовольчої безпеки. Водночас не менш важлива роль у правовому забезпеченні продовольчої безпеки належить приватноправовим нормам, які визначають простір підприємницької свободи агровиробників, у якому реалізується їх підприємницька ініціатива. Адже, як добре відомо з нашої вітчизняної історії, домінування публічно-правових норм у правовому регулюванні сільськогосподарської діяльності, яке було характерним для радянського законодавства, заблокувало розвиток приватної ініціативи агровиробників (колишніх колгоспів і радгоспів), призвело до браку продовольчої продукції в країні та необхідності її імпорту у значних обсягах. І лише з запровадженням ринкової економіки наша держава не тільки забезпечує населення продовольством, а й стала провідним світовим його експортером. Тому правове забезпечення продовольчої безпеки України будується на поєднанні норм публічно-правового і приватноправового змісту. Відповідно такі правові норми містяться у Конституції України та багатьох інших законодавчих актах – законах, що регулюють різні види аграрних відносин, Земельному кодексі України, Цивільному кодексі України тощо. Отже, право продовольчої безпеки – це міжгалузеве правове утворення.

Зроблений вище висновок є методологічною основою для визначення перспектив розвитку законодавчого забезпечення продовольчої безпеки нашої держави. Оцінюючи ці перспективи, дослідники цієї проблеми часто висувають пропозицію щодо розробки та прийняття Закону України «Про продовольчу безпеку». Так, Т. В. Курман вважає, що прийняття спеціального Закону України «Про продовольчу безпеку» потрібне для запровадження преференційних режимів ведення агробізнесу на деокупованих територіях, визначення правового статусу суб'єктів вказаних відносин, зокрема, продовольчих банків, а також для подальшого розвитку понятійно-категоріального апарату та основних правових інститутів цієї підгалузі аграрного права, передусім інститутів правового регулювання агровиробничих, агропротекційних, агроекологічних, безпеково-якісних, експортно-імпортних, агроінформаційних та ін.¹⁸ Однак у зв'язку з тим, що переважна більшість названих видів суспільних відносин уже регулюються чинними законодавчими актами, то, схоже, що запропонований Закон «Про продовольчу безпеку» має бути розроблений шляхом їх кодифікації. Натомість Х. А. Григор'єва, підтримуючи ідею розробки Закону України «Про продовольчу безпеку», заперечує його прийняття як кодифікованого законодавчого акта. На її думку, він має встановити «нове спеціалізоване правове регулювання» – «масштабні зміни до чинного законодавства, розробку системи необхідних підзаконних актів»¹⁹.

На нашу думку, прийняття Закону України з зазначеним вище змістом може ускладнити правове регулювання відносин щодо продовольчої безпеки. По-перше, він дублюватиме правові норми багатьох чинних законодавчих актів, які регламентують аграрні відносини. По-друге, будучи обмеженням за своїм змістом лише нормами аграрного права, цей Закон не вирішуватиме всіх правових питань забезпечення продовольчої безпеки України. За межами предмета правового регулювання цього закону будуть правові норми, які регулюють земельні, водні, іригаційні, кліматоохоронні та багато інших суспільних відносин, які виникають і реалізуються у сфері продовольчого забезпечення населення, але належать до предметів регулювання інших галузей правової системи України.

Водночас ми підтримуємо пропозицію щодо необхідності вдосконалення правового забезпечення продовольчої безпеки, але шляхом розробки та прийняття Закону України «Про основні засади (мету, критерії та принципи, напрями забезпечення) продовольчої безпеки України». Він має виконувати функцію свого роду рамкового закону, який визначає базові положення – мету, критерії, принципи та основні напрями правового забезпечення продовольчої безпеки України, а також підпорядковує такій меті, критеріям, принципам і напрямам регулятивну дію всіх законодавчих актів з питань продовольчої безпеки України різної галузевої належності.

Висновки. Правова доктрина визнає правові категорії «...засобами конструювання і розуміння права як системного утворення для регулювання суспільних відносин». Вони широко використовуються у правотворчій діяль-

ності і законодавстві. Через закони та інші нормативно-правові акти правові категорії реалізуються в суспільній практиці²⁰. Правові категорії «екологічна безпека», «кліматична безпека» та «продовольча безпека» також реалізуються в суспільному житті через правотворчість і правозастосування і стають невід’ємною частиною правового життя країни.

З терміном «правове життя» тісно пов’язаний термін «правова безпека», який виступає важливим критерієм стану правового життя країни. Як зазначається у літературі, «правова безпека передбачає захист системи права, законодавства, правової системи в цілому від небезпек і загроз. І в цьому сенсі вона як правове явище забезпечує безпеку усіх видів безпеки (національну, державну, економічну, екологічну тощо). В силу зазначеного правова безпека займає центральне місце в системі видів безпеки...»²¹. Відтак правові категорії «екологічна безпека», «кліматична безпека» та «продовольча безпека» слід, на нашу думку, розглядати як складові загальної категорії «правова безпека», які характеризують стан правової безпеки у екологічних, кліматичних і аграрних відносинах, які виникають та реалізуються в Україні.

1. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон Української РСР від 25 червня 1991 р. № 1264. *Відомості Верховної Ради України*. 1991. № 41. Ст. 546.
2. Гетьман А. П. Коментар до ст. 16 Конституції України. Конституція України: Науково-практичний коментар / В. Б. Авер’янов, О. В. Батанов, Ю. В. Баулін та ін.; ред. кол. В. Я. Тацій, Ю. П. Битяк, Ю. М. Грошевой та ін. Харків: Право; Київ: Концерн «Видавничий Дім „Ін Юре“», 2003. С. 82–88.
3. Андрейцев В. І. Право екологічної безпеки: навч. та наук.-практ. посіб. Київ: Знання-Прес, 2002. С. 37–38.
4. Пронь Н. Кліматична безпека: сутність та необхідність фінансового забезпечення. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2018. № 1. С. 142–148. С. 143.
5. Гетьман А. П., Анісімова Г. В. Кліматичні законодавство і правовідносини: сучасний стан та перспективи розвитку в контексті забезпечення національної безпеки. *Проблеми законності*. 2023. Вип. 162. С. 6–32. С. 23.
6. Там само. С. 25.
7. Шевченко О. Екологічна та продовольча безпека як складові забезпечення економічної безпеки України у стратегічному форматі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. № 68 (2021). С. 110–117. С. 112.
8. Про державну підтримку сільського господарства України: Закон України від 24 червня 2004 р. № 1877-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 49. Ст. 527.
9. Продовольча безпека світу під загрозою через нестачу добрив. URL: <https://kurkul.com/news/32522-prodovolcha-bezpeka-svitu-pid-zagrozoju-cherez-nestachu-dobriv> (дата звернення: 21.02.2023).
10. Лушпась С. О. Правові засади продовольчої безпеки України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.06. Харків: Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, 2014. 19 с. С. 4.
11. Чабаненко М. М. Система аграрного права України: методологічні засади становлення та розвитку: автореферат дис. ... докт. юрид. наук. Спец. 12.00.06. Харків, 2016. 43 с. С. 7.
12. Курман Т. В. Право продовольчої безпеки: еволюція та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 263–265. С. 263.
13. Коваленко Т. О. Поняття, ознаки та критерії продовольчої безпеки за законодавством України та інших держав. *Адміністративне право і процес*. 2018. № 1. С. 30–41. С. 34.
14. Курман Т. В. Актуальні питання правового забезпечення продовольчої без-

пеки в умовах агроєкоциду. Аналітичне-порівняльне правознавство / редкол.: Ю. М. Бисага (голов. ред.), В. В. Заборовський, Д. М. Белов, С. Б. Булеца та ін.; ДВНЗ «УжНУ» – Ужгород, 2023. № 5. С. 293–297. С. 296. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290698/284314> **15.** Rome Declaration of World Food Security. URL: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM> (дата звернення: 29.01.2025). **16.** Актуальні проблеми правового забезпечення продовольчої безпеки України: монографія / О. М. Батигіна, В. М. Жушман, В. М. Корнієнко та ін. / за ред. В. Ю. Уркевича та М. В. Шульги. Харків: Нац. ун-т «Юридична академія України ім. Я. Мудрого», 2013. 326 с. С. 121. **17.** Курман Т. В. Право продовольчої безпеки: Еволюція та перспективи розвитку. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 10. С. 263–265. С. 263. **18.** Там само. **19.** Григор'єва Х. А. Законодавство про продовольчу безпеку: вибір шляху розвитку на еволюційному перехресті. *Правове забезпечення екологічної та продовольчої безпеки в умовах збройних конфліктів та кліматичних змін: світовий досвід та Україна: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 75 річниці Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України (Київ, 15 листопада 2024 р.)*. Київ: Наукова Столиця, 2024. 250 с. С. 159. **20.** Великий енциклопедичний юридичний словник / за ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2012. 1020 с. С. 366. **21.** Правова безпека як критерій стану правового життя: монографія. Київ: Політія, 2024. 408 с. С. 209.

References

1. Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha. Zakon Ukrainskoi RSR vid 25 chervnia 1991 r. № 1264. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 1991. № 41. St. 546.
2. Hetman A. P. Komentar do st. 16 Konstytutsii Ukrainy. *Konstytutsiia Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar* / V. B. Averianov, O. V. Batanov, Yu. V. Baulin ta in.; red. kol. V. Ia. Tatsii, Yu. P. Bytiak, Yu. M. Hroshevoi ta in. Kharkiv: vydavnytstvo «Pravo»; Kyiv: Kontsern «Vydavnychiy Dim „In Yure”», 2003. S. 82–88.3. Andreitsev V. I. Pravo ekolohichnoi bezpeky: navch. ta nauk.-prakt. posib. Kyiv: Znannia-Pres, 2002. S. 37–38.
4. Pron N. Klimatychna bezpeka: sutnist ta neobkhidnist finansovoho zabezpechennia. *Ekonomichnyi chasopys Skhidnoievropeiskoho natsionalnogo universytetu imeni Lesi Ukrainky*. 2018. № 1. 142–148. S. 143. **5.** Hetman A. P., Anisimova H. V. Klimatychni zakonodavstvo i pravovidnosyny: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku v konteksti zabezpechennia natsionalnoi bezpeky. *Problemy zakonnosti*. 2023. Vyp. 162. S. 6–32. S. 23.
6. Ibid. S. 25. **7.** Shevchenko O. Ekolohichna ta prodovolcha bezpeka yak skladovi zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky Ukrainy u strateichnomu formati. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Seriia: Pravo*. № 68 (2021). S. 110–117. S. 112. **8.** Pro derzhavnu pidtrymku silskoho hospodarstva Ukrainy. Zakon Ukrainy vid 24 chervnia 2004 roku № 1877-IV. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*. 2004. № 49. St. 527.
9. Prodovolcha bezpeka svitu pid zahrozoiu cherez nestachu dobryv. URL: <https://kurkul.com/news/32522-prodovolcha-bezpeka-svitu-pid-zagrozoju-cherez-nestachu-dobriv> (data zvernennia: 21.02.2023). **10.** Lushpaiev S. O. Pravovi zasady prodovolchoi bezpeky Ukrainy. Avtoref. dys. na здобуття наукового ступеня кандыда yurydychnykh nauk. Spetsialnist 12.00.06. Kharkiv: Natsionalnyi yurydychnyi universytet imeni Yaroslava Mudroho, 2014. 19 s. S. 4. **11.** Chabanenko M. M. Systema aharnoho prava Ukrainy: metodolohichni zasady stanovlennia ta rozvytku: Avtoreferat dys. na здобуття наукового ступеня доктора yurydychnykh nauk. 12.00.06. Kharkiv, 2016. 43 s. S. 7. **12.** Kurman T. V. Pravo prodovolchoi bezpeky: Evoliutsiia ta perspektyvy rozvytku. *Yurydychnyi naukovyi*

elektronnyi zhurnal. 2023. № 10. S. 263–265. S. 263. 13. Kovalenko T. O. Poniattia, oznaky ta kryterii prodovolchoi bezpeky za zakonodavstvom Ukrainy ta inshykh derzhav. *Administrativne pravo i protses*. 2018. № 1. S. 30–41. S. 34. 14. Kurman T. V. Aktualni pytannia pravovoho zabezpechennia prodovolchoi bezpeky v umovakh ahroekotsydu. Analitychne-porivnialne pravoznavstvo / redkol.: Yu. M. Bysaha (holov. red.), V. V. Zaborovskiy, D. M. Bielov, S. B. Buletsa ta in.; DVNZ «UzhNU» – Uzhhorod, 2023. № 5. S. 293–297. S. 296. URL <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/290698/284314>. 15. Rome Declaration of World Food Security. URL: <http://www.fao.org/docrep/003/w3613e/w3613e00.HTM> (data zvernennia: 29.01.2025). 16. Aktualni problemy pravovoho zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia / O. M. Batyhina, V. M. Zhushman, V. M. Korniienko ta in. / za red. V. Yu. Urkevycha ta M. V. Shulhy. Kharkiv: Nats. un-t «Iurydychna akademiia Ukrainy im. Ya. Mudroho», 2013. 326 s. C. 121. 17. Kurman T. V. Pravo prodovolchoi bezpeky: Evoliutsiia ta perspektyvy rozvytku. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2023. № 10. S. 263–265. S. 263. 18. Kurman T. V. Pravo prodovolchoi bezpeky: Evoliutsiia ta perspektyvy rozvytku. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2023. № 10. S. 263–265. S. 263. 19. Hryhorieva Kh. A. Zakonodavstvo pro prodovolchu bezpeku: vybir shliakhu rozvytku na evoliutsiinomu perekhresti. *Pravove zabezpechennia ekolohichnoi ta prodovolchoi bezpeky v umovakh zbroinykh konfliktiv ta klimatychnykh zmin: svitovyi dosvid ta Ukraina: Materialy Mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 75 richnytsi Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy (m. Kyiv, 15 lystopada 2024 r.)*. Kyiv: Vydavnytstvo «Naukova Stolystsia», 2024. 250 s. S. 159. 20. Velykyi entsyklopedychnyi yurydychnyi slovnyk / za red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka. 2-he vyd., pererob. i dop. Kyiv: Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2012. 1020 s. S. 366. 21. Pravova bezpeka yak kryterii stanu pravovoho zhyttia: monohrafiia. Kyiv: Politiia, 2024. 408 s. S. 209.

Kulynych Pavlo. Environmental, climate and food security in modern ukrainian law: methodological and theoretical aspects

The methodological significance of the legal categories «ecological security», «climate security» and «food security» in the modern reality of Ukraine are examined in the article. Their content, correlation, functions and place in the system of branches of the legal system of Ukraine are analyzed. The conclusion is argued that environmental security is a dual legal concept that encompasses both the state of legal protection of the environment and the state of protection of the environmental rights of citizens. The leading branch of law that determines the content of environmental security and ensures its implementation is the environmental law of Ukraine. At the same time, environmental law by itself cannot ensure environmental security in full. To achieve this goal, legal mechanisms of other branches of law are used. They include, in particular, land, water, forest, mining, administrative, civil, criminal, tax and some other branches of the legal system of Ukraine. Due to the deterioration of the climate and the aggravation of the climate problem, the role of law as a means of preserving a climate environment favorable for the life of society is increasing. Therefore, the purpose of the law should also be to ensure climate security. The strategy of legal provision of climate security in such a sphere as agriculture includes two main areas. The first of them is to counteract the deterioration of climate change, in particular, to prevent an increase in air temperature, and the second one is to adapt agriculture to intensive climate change, since the onset of far from all climate change can be prevented. Reducing the notion of climate security only to the state of legal protection

of ecosystems does not include that aspect of climate policy that involves adaptation to such changes. Therefore, we believe that under climate security it is appropriate to understand the state of legal protection of ecosystems from the onset of climate disasters and the state of adaptation of society to new climate realities, which is stimulated and enshrined by legal norms.

In terms of their methodological significance, the categories of «ecological safety» and «climate safety» are key categories of the environmental and climate legislation of Ukraine and their basic principles, respectively. They also define in a concentrated, most general form the subjects of regulation of these branches of legislation and are the basis for involving legal mechanisms of other branches of law and legislation (civil, criminal and so on) to ensure the environmental and climate security of Ukraine.

Along with the categories of «ecological security» and «climate security», it is advisable to consider the essence and content of the category of «food security». After all, by its very nature, modern agricultural production, despite its industrialization and modern technologies, continues to be a form of nature consumption, where not only land, water, flora and fauna and other natural resources are used very intensively, but also the climatic factor. By food security, we propose to understand the state of legal protection of human vital interests, which is expressed in the creation by the state of legal and socio-economic conditions for the production of food products and/or its import in quantities and assortment sufficient to meet the needs of the population in food products of proper quality, as well as in the state guaranteeing unhindered economic access of a person to food products in order to maintain his usual life activities.

The conclusion is substantiated that food security is ensured by the entire set or, at least, most of the norms of agrarian law. Therefore, analyzing food security in the context of the norms of agrarian law, it is advisable to consider it not as a separate institution (part) of agrarian law, but as a principle of legal regulation of agrarian relations and as the main goal, the implementation and achievement of which is ensured by practically all norms of agrarian law of Ukraine.

However, the legal provision of food security in Ukraine is a function not only of agrarian law, but of the entire legal system of the state, where each branch of law plays its own supporting role. It is obvious that each branch of the country's legal system has its own level of influence on the regulation of food security relations. At the same time, some branches of law are basic, system-forming for food security as a legal category, which directly defines its content, while other branches of law are auxiliary - those that enhance the legal influence of the main branches of law on food security relations. The main branches of law for ensuring food security include agrarian, land and, in part, some other natural resource branches of law (for example, water law), and all other branches of law, in particular, civil, administrative, criminal, tax, etc., are auxiliary.

The proposal is substantiated regarding the need to improve the legal provision of food security by developing and adopting the Law of Ukraine "On the Basic Principles (Goals, Criteria and Principles, Directions of Provision) of Food Security of Ukraine". It should perform the function of a kind of framework law that defines the goal, criteria, principles and directions of legal provision of food security of Ukraine, and subordinates to such goal, criteria, principles and directions the regulatory effect of all legislative acts of various branches, the norms of which regulate relations regarding provision of food security of Ukraine.

It is proved that the mentioned legal categories denote the vector of movement of human activity and the social relations conditioned by it in the system "safety zone-danger zone" in the sphere of nature consumption. It is emphasized that the law should counteract the presence of social relations in the "danger zone", since their presence in this zone is accompanied by a violation of the relevant rights and legitimate interests of citizens-participants of such relations.

The legal categories of «ecological security», «climate security» and «food security» are also implemented in public life through lawmaking and law enforcement and become an integral part of the legal life of the country. The term «legal life» is closely related to the term «legal security», which acts as an important criterion of the state of the legal life of the country. Therefore, the legal categories of «ecological security», «climate security» and «food security» are considered as components of the general category of «legal security», which characterize the state of legal security in environmental, climatic and agrarian relations that arise and are implemented in Ukraine.

Key words: *nature consumption, environmental security, environmental law, climate, climate security, climate protection legislation, agriculture, food security, law, legal security.*